

РОЗВИТОК АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*Тарас Дудар, академік;
Володимир Дудар, аспірант*

Процеси прискореної ринкової адаптації суб'єктів агропродовольчого ринку та його перебудови у напрямку підвищення конкурентоспроможності вимагають не лише впливи світових ринків, а й чинники глобалізації, зокрема, з намірами вступу України до СОТ і майбутньої євроінтеграції.

Глобалізація економічної діяльності є характерною ознакою сучасного і особливо майбутнього розвитку агропродовольчого ринку України. Ідеально вона може стати вагомим інструментом, що реалізує чинники національних конкурентних переваг. Проте світовий досвід показує, що лише розвинуті економіки мають позитивний ефект від відкритості національних ринків. Для інших – можливі ефекти від відкритої економіки, які, зважаючи на циклічність і кон'юнктури світового ринку, мають короткостроковий характер.

Дослідженню проблем формування і розвитку агропродовольчого ринку, окремих продуктових ринків, визначення ролі держави у їх ефективному функціонуванні в умовах реформування аграрного сектора України присвячені наукові праці вітчизняних вчених: В.Г.Андрійчука, О.В.Березіна, Ю.С.Коваленка, Т.О.Осташко, П.Т.Саблука, В.О.Точиліна, О.М.Шпичака. В основу їх досліджень покладені питання формування аграрного ринку, цінні пропозиції щодо вдосконалення економічного механізму його функціонування в перехідний і пореформений періоди. Проте питання становлення і розвитку повноцінного агропродовольчого ринку конкурентоспроможної продукції вимагають поглиблених досліджень впливу не тільки ринкових трансформацій аграрного сектора, але й чинників глобалізації.

Мета дослідження – здійснити аналіз впливу чинників глобалізації на формування агропродовольчого ринку України, порівняти модель рівня споживання продуктів харчування в Україні з країнами ЄС, окреслити можливі шляхи усталеності вітчизняного ринку в умовах глобалізації.

Розвиток внутрішнього агропродовольчого ринку є пріоритетним не тільки з позицій забезпечення продовольчої безпеки держави, але й в контексті покращення структури вітчизняного сільськогосподарського експорту.

Встановлено, що у розвинених країнах ринкової економіки агропродовольчі ринки є сферою активного регулювання та протекціоністської практики, хоча загалом втручання у ринкові механізми розглядаються як небажане. В основі цього - низка політичних цілей, системне розуміння специфіки цих ринків, ефектів їх прямого та опосередкованого впливу на базове виробництво, демографічну ситуацію тощо. Агроринки характеризуються нестабільною пропозицією (остання часто залежить від поточних умов урожаю), низькою еластичністю попиту і темпами росту товарообороту, значними ціновими (сезонними) коливаннями, різкими змінами обсягів експорту та імпорту тощо. Тому вони належать до немобільних, ризикових і слабо прогнозованих ринків.

Логічно агропродовольчий ринок в Україні мав би формуватися під впливом економічних реформ. Проте тривалий час економічні реформи в аграрному секторі розглядались у відриві від розвитку ринків. До середини 90-х років перевага надавалась приватизації та реструктуризації господарств, а не формуванню нових ринкових можливостей та стимулів. Це послаблювало економічні мотивації і посилювало трансформаційний спад в аграрному секторі.

Головним чинником неефективного початкового розвитку агропродовольчого ринку стала концептуальна нечіткість реформування аграрної сфери і несформованість аграрної політики, що об'єктивно обумовлювалося складністю трансформаційного процесу, його унікальністю в умовах відсутності відповідних історичних прецедентів [7, 128].

На нашу думку, надзвичайно важливою і невирішеною залишається проблема входу на агропродовольчий ринок для переважної маси селян, що отримали землю в результаті приватизації. Через відсутність належних ринкових стимулів та стартових можливостей для розвитку підприємництва вони пасивно залишають земельні частки (паї) у користуванні новоутворених структур, обмежуючись незначною орендною платою і зосереджуючись на веденні натурального господарства, хоча товарне виробництво могло б покращити структуру їх доходів, диверсифікувати і усталити внутрішній ринок. В ході реформування на базі 11700 колективних сільськогосподарських підприємств на кінець 2005 р. в Україні функціонувало 20067 нових агроформувань ринкового типу, яким громадяни передали в оренду свої земельні ділянки та земельні частки (паї) загальною площею 21 млн. га, що становить 50,3% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Такий підхід применшує соціальну спрямованість аграрних перетворень, оскільки покладання селян на сільськогосподарське виробництво як основне джерело доходів є невід'ємним аспектом продовольчої безпеки держави.

Специфічним негативним чинником формування агропродовольчого ринку України стало суттєве зниження доходів населення і відповідне звуження агропродовольчого ринку. У 2005 р. місткість внутрішнього ринку продовольства, оцінена за статистикою роздрібного продовольчого товарообороту, становила 39,2 млрд. грн. (у фактичних цінах), або всього 46,1% від рівня 1990 р [5]. Головні причини цього пов'язані з економічною кризою і падінням рівня життя після 1990 р., в результаті якої скоротилося споживання усіх продуктів харчування, погіршилася його структура. Найбільше скоротилося споживання висококалорійних видів продовольства – молока та молочних продуктів, м'яса, плодоовочевих продуктів і рибних продуктів, середньорічний рівень споживання яких на одну особу є набагато нижчим від науково обґрунтованих фізіологічних нормативів. Річне споживання м'яса на одну особу у 2005 р. склало 62,3% від

рівня 1990 р., молока і молочних продуктів – 60,5%, плодів, ягід і винограду – 78,2%, риби і рибопродуктів – 82,3%. Водночас внутрішній споживчий ринок картоплі, цукру, олії і яєць близький до насичення. Незважаючи на те, що споживання хлібних продуктів у 2005 р. склало 87,6% від рівня 1990 р., проте цей показник є на 22,3% вищим від науково-обґрунтованої норми споживання.

Порівнюючи середньорічний рівень споживання основних продуктів харчування в Україні з країнами ЄС, слід зазначити, що жителі останніх споживають продуктів харчування по обсягах, які є більш наближені до рекомендованих норм, ніж в Україні. Зокрема, середньостатистичний житель Європейського Союзу в порівнянні з українцем споживає в 2,8 рази більше плодовоовочевих продуктів, в 2,5 рази більше м'яса та м'ясопродуктів, в 1,8 рази – риби та рибопродуктів, на 31,4% – молока та молочних продуктів [9]. Проте значно менше вони споживають хлібних продуктів та картоплі.

Слід зауважити, що нинішня модель харчування населення України суттєво відрізняється не лише від середньоєвропейської моделі, але й від докризових рівнів.

Характерною особливістю продовольчого ринку є нееластичний характер попиту. Попит на сільськогосподарську продукцію більш щільно прив'язаний до фізіологічних потреб населення, ніж це має місце для промислових товарів і послуг.

Дослідження показують, що в тих країнах з перехідною економікою, де зростають доходи населення, спостерігається тенденція скорочення частки витрат на харчування у структурі доходів домогосподарств. У постсоціалістичних країнах з порівняно великим рівнем ВВП на одну особу – Словенії, Чеській республіці, Угорщині і Словаччині – частка витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств складає лише 20-30%, у той час як в Україні понад 60% [3, 150]. Частка витрат домогосподарств України на продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та

тютюнові вироби) має тенденцію до скорочення. Якщо у 2000 р. вона складала 62,7%, то у 2005 р. – 57,0% [5, 416].

Ємність внутрішнього продовольчого ринку обмежується платоспроможним попитом населення. Тенденція зниження реальних доходів населення, яку вдалося частково подолати лише у 2000 р., за тривалий час своєї дії спричинила звуження ємності продовольчого споживчого ринку як за рахунок зниження обсягів споживання так і за рахунок натуралізації продовольчого споживання (розширення виробництва продовольства в господарствах населення для потреб споживання), в результаті чого енергетична цінність середньодобового раціону харчування середньостатистичного українця зменшилася із 3597 ккал у 1990 р. до 2916 ккал у 2005 р., або на 19%. Характерно, що енергетична цінність добового раціону в більшій мірі формується за рахунок продукції рослинного походження, ніж тваринного, відповідно на рослинну продукцію припадає 74,9%, а на тваринну – 25,1%.

При зростанні економіки та купівельної спроможності населення варто очікувати відновлення агропродовольчого ринку, однак темпи його навряд чи будуть значними. Досвід багатьох країн засвідчує низьку еластичність продовольчого попиту, а також відносну усталеність традиційних і сформованих моделей харчування.

Вітчизняні вчені вважають, що при відновленні споживчого ринку України приріст доходів населення у короткостроковій перспективі, найімовірніше буде переорієнтовано на придбання промислових товарів [7, 130]. Тому відновлення докризових рівнів продовольчого споживання реально слід очікувати у середньостроковій перспективі.

Функціонування аграрного сектора в умовах стагнації внутрішнього попиту та звуження агропродовольчого ринку у найближчій перспективі означатиме певні проблеми збуту та необхідність виробництва тією чи іншою мірою задовольняти потреби експорту. Водночас глобальні сільськогосподарські ринки сьогодні дуже динамічні, конкурентні і вимогливі. У

сучасних умовах близько 80% світової сільськогосподарської торгівлі – не сільськогосподарська сировина, а продовольчі товари. За період 1964-1994 рр. частка оброблених продуктів у агропродовольчому експорті країн ОЕСР зросла від 49 до 67%.

Із-за помірного внутрішнього попиту особливого значення набуває підтримка експортної орієнтації аграрного сектора. Важливим фактором доступу до зовнішніх ринків має стати активна участь України у роботі СОТ щодо лібералізації сільськогосподарських ринків. Враховуючи трансформаційний статус аграрної сфери, найбільш виправданою, окремі вчені вважають комбіновану політику послідовного, поетапного розвитку співробітництва із зовнішнім світом на засадах міжнародно визнаних принципів торгівлі та прагматичного захисту внутрішнього аграрного ринку [7, 10].

Це означає, що ефективна зовнішньоекономічна стратегія України має передбачати покращення структури вітчизняного сільськогосподарського експорту, підвищення конкурентоспроможності продукції, що повинно" досягатись як на основі випереджаючого зростання частки оброблених продуктів, так і цілеспрямованого оволодіння новими експортними нішами у сегментах світового ринку, які динамічно розвиваються. Так, для європейського ринку продовольства сьогодні характерним є активне формування преференцій споживачів до вживання продуктів органічного походження.

Досвід свідчить, що системи органічного виробництва в країнах ЄС базуються на специфічних та точних вимогах (стандартах) до процесу виробництва, спрямованих на підтримку оптимального стану агроєкосистеми на соціальному, екологічному та економічному рівнях. При цьому повторне використання поживних речовин та посилення природних процесів допомагають підтримувати родючість ґрунтів та забезпечувати ефективне агропромислове виробництво. Органічне агровиробництво виключає можливість застосування мінеральних добрив та пестицидів, а також використання генетично модифікованих організмів.

Основою формування ринку продукції органічного походження є регулювання органічного агровиробництва, що базується на стандартах ЄС, які встановлюють сприятливу систему виробництва, маркування та інспекції аграрної продукції та продуктів харчування. Це дає змогу підвищувати довіру споживачів до високоякісних продуктів та рівень конкуренції між товаровиробниками.

Реагуючи на споживчий попит світового агропродовольчого ринку, останніми роками в багатьох країнах світу вже діє ринок збуту екологічно чистих продуктів харчування органічного походження, організовані й функціонують служби сертифікації та маркетингу. За даними Міжнародної Федерації органічного агрокультурного руху (IFOAM), науково-дослідного Інституту біоземлеробства (РiВБ) і Фонду екології і землеробства (80Б) під органічним землеробством у 2006 р. в світі використовується понад 31 млн. га земель, або на 5 млн. га більше ніж в 2005 р. Найбільші площі зайняті під агровиробництвом знаходяться в Австралії – 12,1 млн. га, Китаї – 3,4, Аргентині – 2,8 млн. га. Найбільша глобальна земельна площа під органічним агровиробництвом знаходиться в Австралії і Океанії – 39%, далі йде Європа – 21%, Латинська Америка – 20%, Азія – 13%, Північна Америка – 4% і Африка – 3% [10].

Висока зацікавленість споживачів органічною продукцією, свідчить про їх бажання вживати здорову й повноцінну їжу, що в подальшому веде до збереження навколишнього природного середовища. Прикладом цього є те, що площі під органічним землеробством продовжують зростати у всьому світі, однак основний обсяг продажу продукції припадає на високорозвинуті індустріальні країни. Як свідчать дані Інституту Organic Monitor, глобальний ринок 2004 р. становив близько 23,5 млрд. євро, причому більшість реалізованої продукції припадає на країни Західної Європи та Північної Америки [10].

Еколого-соціальне спрямування розвитку аграрного виробництва, підвищення його еколого-безпечності та

постачання споживачам екологічно чистого продовольства є одним з найважливіших пріоритетів Спільної аграрної політики ЄС. На його користь повинні перерозподілятися фінансові потоки підтримки сільськогосподарських товаровиробників і в Україні. Дотримання базових екологічних вимог і стандартів слід вважати обов'язковою умовою для отримання прямих платежів ринкової підтримки. Адаптація до вимог спільної аграрної і екологічної політики, приведення національної агрогосподарської діяльності у відповідність із визначеними екологічними параметрами – один із важливих кроків на шляху інтегрування України в ЄС [6, 9].

Саме на цьому ринку Україна в перспективі може знайти свою нішу, володіючи великими потенціальними можливостями.

Висновок. Виважена державна аграрна політика щодо розвитку агропродовольчого ринку України в умовах глобалізації, має бути спрямована перш за все на забезпечення своєї продовольчої безпеки, також на відновлення і зміцнення її позицій на світових сільськогосподарських ринках за рахунок виробництва конкурентоспроможної агропродовольчої продукції органічного походження, для забезпечення в найближчій перспективі додаткових можливостей економічного розвитку держави.

Література_____

1. Андрійчук В.Г. Оцінка макро- і мікро параметрів економіки в контексті продовольчої безпеки України // Економіка АПК. – № 5. – 2001. – С.61-65.
2. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України: Монографія. – К.: Вища школа, 2002. – 211 с.
3. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора. – К.: Фенікс, 2004. – 280 с.
4. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2005 рік / За ред. Ю.М.Остапчука. – К.: Держкомстат України, 2006. – 366 с.

5. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Держкомстат України; За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Техніка, 2006. – 650 с.
6. Трегобчук В.М., Пасхавер Б.Й., Юзефович А.Е. та ін. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу // Економіка АПК. – 2005. – №7. – С. 3-11.
7. Формування галузевих ринків України: перехідний період / За ред. д-ра екон. наук, проф. В.О.Точиліна. – К.: Фенікс, 2004. – 332 с.
8. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / За ред. П.Т.Саблука. – К.: ІАЕ, 2000. – 556 с.
9. www.fao.org
10. www.ekoconnect.org